

S Z E M L E

MAGYAR ÍRÓK ERDÉLYBEN

Erdély északi felének hazatérése után, Kazinczy és Petőfi nyomain járva, ellátogattak a mai magyar írók is miközénk. Eljöttek, hogy lássák a maguk szemével e sokat szenvedett földet és megismerkedjenek a néppel, amely ezt a földet szülőanyjának hívja. Jöttek multunkban elmélyedt lélekkel megismerni az izgalmas jelent és elmerülni csak távolról ismert életünk hétköznapiiban. Utjukra emlékező cikkeiből válogattuk össze az itt közölt szemelvényeket.

MÓRICZ ZSIGMOND: REÁLPOLITIKA, AZ ERDÉLYI LÉLEK ALAPVONÁSA

Nagyon bonyolult metafizikai problémát iktattak be az erdélyi írók a magyar köztudatba, mikor valami külön és sajátos *erdélyi lélekről* beszélnek.

Én elfogadom ezt az erdélyi lelket, vagy inkább a lelkiségnek egy erdélyi irányát s működési formáját s ezt a politikus magatartást a politikus munkavállalás és végzés, a reálpolitikához az alföldi magyarénál jobban értő szellemiségben találom meg.

Erdély történetét a kettéhasadás óta ismerjük. Úgy látszik azonban, hogy már az Árpádok alatt s a későbbi korban, pl. Mátyás alatt is más volt Erdély élete, mint az alföldi magyarságé. Azonnal zárttá vált, talán a Királyhágó miatt, talán az eredet, a faji összetétel és a távolság miatt, amiben a királyi udvartól éltek.

De a mai erdélyi lelket, vagyis a reálpolitikát Martinuzzitól lehet keltezni. A barát még őszintén ingadozó volt, ami becsületességére vall. Az ő mozdulatai mindig a meggyőződésből s a jobb kereséséből állottak. *Ahogy lehet!* Ha már elviselhetetlen volt a helyzet, átesapott az ellenkező oldalra. Ha ott vált lehetlenné a sors, megint vissza. Nem ingadozás volt ez sem: csak keresés, tapasztalathiány, bizalom a bizalmatlansági állapotokban a jobb iránt.

Martinuzzi teremtette meg az egyetlen lehető erdélyi módszert: a *kettős álláspontot*. Utána Báthory, Bocskai, Bethlen és Rákóczi hajszálfinomán követik s már nagyobb művészettel gyakorolják a technikát: *egyiket a másikkal tartatni sakkban*.

Erdélyben soha más lehetőség nem volt, csak a reálpolitika.

Oly rendkívüli erővel állottak szemben, amikhez hozzá sem lehetett mérni saját mivoltukat. Hogy vegye fel a kis Erdély a versenyt s a harcot akár az ausztriai világbirodalommal, akár a keleti török világbirodalommal. Mind a két hatalom, bármikor kiállíthatott akkora hadsereget, amely sokszorososan felülmulhatta Erdély egész lélekszámát. S mégis voltak idők, mikor Erdély felvehette velük a harcot s dicsőséggel.

Ha Martinuzzi még képtelen volt a nyílt és egyenes harcbeállásra, ezért csak elpolitizálni igyekezett, csak stratégiai felállításokkal parirozta ki amit kellett s ha Báthory István még kikerülte a nyílt törést, hiszen neki hamar keletre kellett felállania nagyobb erőpróbákra, ezért itt nem tehetett mást, csak óvatos politikára intette s kényszerítette

helyetteseit: már Bocskaiival megkezdődött a másik fordulat, erőt az erővel, kardot a karddal, a kiélt birodalmi állapotokat a friss ifjúi vérrel zúzni össze. Ugyanezt Bethlen Gábor építette ki *két oldali mérleg politikára*: a törökkel a németet, a némettel a törököt tartani féken. Mindenesetre ez volt a legnagyobb, amit Erdély produkált s utána I. Rákóczi György, mint tanítvány és kismester, híven követte nagy elődje lépteit és a következő tizenkilenc év békéje még a Bethlen ajándéka volt Erdély népeinek.

Ha tovább nem is adatott Erdélynek ekkora nagyságú vezérére, mint ezek a négyek voltak, nem lehet nem látni, hogy maga az erdélyi nép közben beleszokott, beletanult és tudta is ugyanazt a politikai munkát folytatni, mind a mai napig, amit ama nagyok diktáltak neki.

Emberi életnek alapja a közös nyelv, a közös kultúra és a közös hagyományok.

Ezt érzem folyton, ha erdélyivel találkozom.

Mennyire más, mint mi. Mennyivel óvatosabb és mégis vakmerőbb. Mennyivel okosabb és mégis vállalkozóbb. Szervezettebb s jobban őrzi egyéniségét. Alkalmasabb az üzletre, a vállalkozásra, a kísérletre: a kézfogásra.

Ezek a képességek viszik őket előre sorainkban. Mindig azt mondom: inkább a székely hódítson meg bennünket, mint idegen fajok.

Ő tanítson meg bennünket arra, amivel oly sok századon át éli életét a bérces kis hazában: a reálpolitikára.

Mert hiába prédikálunk itthon, hiába ájulunk és ujjongunk: Itt lehetetlen lángokat gyujtani. Itt még két generációnak kell születni s végig élni az életét, míg oda jutunk, hogy csak meg is értsük az erdélyiek reális politikáját.

Nálunk még azt sem tudja senki, mi a politika. Nálunk a politika annyit jelent: benne lenni egy pártban, avval együtt szavazni, egy-két éljent elkurjantani s akkor rábízni a pártra, hogy helyettünk dolgozzék. *Nálunk a politika napi politikát jelent.* Személyek politikáját. Magánembereket hagyunk előre állani, hogy a saját egyéni hasznukat szolgálják. Fizetést, nyugdíjat, donációt keres itt az ember, aki politikai pályára megy.

Erdélyben is megkeresi minden egyén a maga megélhetését, de soha nem felejtí senki, hogy az együttesért kell dolgozni, sem azt, hogy neki nagyon keményen kell dolgoznia, ha meg akar élni.

En ott láttam az erdélyi és az alföldi élet között a főkülönbséget, mikor azt láttam, hogy az erdélyi főúr, a román uralom alatt, tíz- és ötvenezer holdról 300 holdra leszorítva, azonnal hozzáfog gyümölcsöst telepíteni s az erdélyi kisember román szomszédjával a legbizalmasabb tanácskozáiban tud élni, ha gazdasági dolgokról van szó. S végül, hogy az erdélyi főúr folyton ott van az erdélyi törpebirtokú s munkás magyarok közt, mint valami szervező, ügynök, vagy intéző, akinek az a természetes dolga, hogy ebből éljen meg s evvel mentse meg magát is.

Nem valószínű, hogy ez most megváltozzék.

Nem hiszem, hogy az erdélyiek a rájuk szakadt szabadságban a mi hibáink után rohanjanak. Bár bizonyos, hogy a csábító hibák jobban asszimilálnak, mint a zordon erények.

Mindenesetre van egy elem már idehaza is, amely számon tartja, hogy a hazajöttek mit csinálnak. S velük szemben is ellenzékbe húzódik, ha nem azt találja meg, amit várt tőlük.

Ez azt jelentené, hogy már a magyarság ifjú generációiban is van hajlam s talán némi képesség is a reálpolitikára.

(*Kelet Népe*, 1941. február 1.)

CS. SZABÓ LÁSZLÓ: MÁTYÁS BÖLCSŐJE, JÓSIKA SÍRHELYE

A régi helyemen ülök, a Newyork-terasz sarkán, szemközt a piaccal s a templommal. Akkor ez a templom, mintha Noé bárkája körül csapolták volna le az özönvizet. Ugy is szálltak rá az események, mint a galambok s a vércsék az Egyetlen Hajó peremére. Itt oldotta fel Izabella királyné a magyarokat, a hűségeskü alól, mondván a legenda szerint, hogy a korona soha többé nem száll vérükből való királyra, itt olvasták fel Bocskai végrendeletét, melyet egy állhatatlan nép bünei és bűnhődései diktáltak a tollába, itt lépett a korán öregedő Bethlen Gábor a választók elé. Egész életéről számot adhatott magának ez a számadós ember, amíg átjutott a roppant piacon.

Akkorára szabták ki ezt a teret, mint máshol egy várost. Amikor felmérték, Spalato még körülbelül belefért Diocletian palotájába s Arles egy római arénába. Evszázadok múlva, Párisban mertek ilyen terekre gondolni. S a vakmerő arányérzék nemzedékről nemzedékre szállt, a csoda szívósan megisméltődött. A dédunokák óriás temploma méltó volt a dédapák óriás teréhez. Ülök a terrazon s káprázva szoktatom magam a méretekhez. Ez a Piazza hiányzik Pestről. Pest, a főváros, sose merte eltanulni az előkelő nagyvárosi fellépést Kolozsvártól.

Elzörög egy szekér Monostor felé. A rácson kívül megállnak az első kolozsvári jóbarátok.

– Látom, jól érzed magad – mondja az egyik.

Nem tudja, milyen nagyot mondott. Én elégszer voltam boldog, de nagyon ritkán éreztem jól magam. Valószínűleg más is így van vele. Arra az időtlen, érdektelen, komoly, indulat nélküli, szélsendes észre gondolok, amit – ha filozófus volnék – a spirituális lét örömeinek nevezném. Leginkább a gyerekek érzik s leginkább akkor, amikor maguk alkotta, láthatatlan és felnőtt barátaikkal társalognak a »maguk« országában. Én felnőtt koromban nagyon ritkán éreztem. Pontosan emlékszem a helyekre: a kassai domban, a párisi Odéon könyvvállányos árkádjai alatt, a quai Voltaire-en, egy kis téren a Frari előtt, a firenzei Trinità hídon s a római piazza Navonan. Úgy emlékszem, sehol máshelyt. S talán Kínában érezném, egy tudós házában. S mindig érzem Kolozsvárt, az első félórában, szemközt a piaccal s a templommal. Olyan méltók egymáshoz, mint egy bölcs fejedelem s egy bibliás fejedelemasszony.

*

Az Erdélyi Kör s a Hitel szerkesztői kerekasztal-beszélgetésre hívták a magyar írókat. Legtöbbjük Kolozsváron találkozott életében először. A magyarság tartása itt is meglazult a felszabadulás óta, de Pestre, sőt az egész külhazához viszonyítva, Erdély még mindig az összetartó tűzhely jelképe.

Körülnézek a szobában. A megviselt magyarországi arcok közt üdén virítanak az erdélyi arcok; egy gyanútlan idegen hamarabb keresne ki-sebbségi emlékeket Féja kihült kráter arcán, vagy Márai keserű Watteau maszkián, mint az idevalósiakon. Csak Veres Péter sima, harmonikus arca illik e szenvedésben kisimult, élénk erdélyiek közé. Pedig ő a gondolatait még láthatólag nehezen szoktatja ehhez a világhoz. Kérdései mögött mindig ott vigyáz az alföldi parasztlét, a feleletekben viszont mindig ott feszül a nemzetiségi kérdés: a puszta nemzeti lét. Kérdés és felelet barátságosan és szeretettel, de majdnem mindig elkerüli egymást. Az egyik – a kérdező – nagyüzemi termelésben él s abban gondolkodik, a másik – a felelő – a kézműves kalotaszegi vagy székely gazdálko-

dást ismeri, ami az alföldinek csak szép játék; az egyik felé fenyegetően közeledik az embertelen nyári munka, a másiknak most került le torkáról a kés; az egyik – a kérdező – a paraszt nagyüzemmel akarja föl-emelni a nemzeti létet, a másik – a felelő – győzelmes szaporasággal akarja megmenteni. Kérdés és felelet esetlen szeretettel csúszik el egymás mellett s közben megerősít egy régi gyanúmban. Mindnyájan csak egy darabot látunk a haza sorsából. Veres Péter a balmazújvárosit, Darvas József az orosházait, Márai, amit a kassai boltívek alatt, én amit a kolozsvári lábasházakban tanultunk s láttunk. A népi és urbánus címszavakból kipergett az értelem, szemérmetlenül vigyorog ki mögüle a kiadói érdek és a nézők heccelő kedve. Ki a tehetséges? Hol a mű? Ez a kérdés. A többi a haza dolga, amely egyszerre és egyforma szeretettel néz ránk, ha nem akar ámokfutó szektákra szakadni.

Már pedig nem akar, nem akarhat, éppen most nem akarhat. Minden nemzet óriási ellentétek szerencsés egyensúlya: mi még csak most kezdjük betönni a szakadékokat a megrögzött és önvédelembe merevült életformák közt. Azt folytatjuk, amit 1526-ban abbahagytunk. Évszázadokig szinte emberenként külön nádasban védekeztünk, a magány mentett meg minket, az egyenként magunk köré vont vizesárok, az »életmentő tunyaság«. Legalább egy fél évszázad kéne ahhoz, hogy úgy összeálljunk, mint a nyugati nemzetek. Mert nemzetnek hívjuk ugyan magunkat, de ez a nemzet csak most töltődik fel a magyar szigetek közt. Négy száz évig éltünk egy hol csonka, hol ép magyar *államban*, itt az ideje, hogy csakugyan elkezdődjön a *nemzet*: a közös életforma nagy Demokráciája. Ad rá időt a történelem? Ad rá elég kiválasztott embert az Isten? Egyelőre az írókat adta előfutároknak a talán megváltó áldozatoknak. Jó másfélszáz esztendeje a látnok írók ennek a népnek az egyetlen igazi realistái. Azért fizettek annyi tébollyal és korai halállal a dolyfős álmodozók közt.

*

Kigyúltak a lámpák a Mátyás király diákházban s elkezdődött a legnagyobb írói feladat: a nyilvános felolvasás. Az első sorokban Bánffy Miklós, Kemény János, Tamási Aron, Wass Albert, Kovács László: az itthoniak, a házigazdák. »Látogatott« emberek ezek nagyon, hogy a régi sírkövekkel szóljak. A közönség udvarias, figyelmes, és kissé tartózkodó, Magyarország leghidegebb s legnehezebb közönsége. Azzal az átöröklött göggel vizsgáztat, hogy övé volt az első erdélyi magyar nyomda, az első magyar színház, az első magyar operabemutató s az első magyar Shakespeare-előadás. Mindenben résztvesz, de ritkán lelkesedik. Kár előre megdolgozni: nagyon mélyről ítél, veszedelmes biztonsággal céloz. Már majdnem az est közepén tartunk, Márai következik. Egyszerre mintha megnyílna az ég: felcsattan s végigdörög a taps. Az író meglepetten áll az asztal előtt, egy jó percig várnia kell. Ismerem ezt a várost, aligha tévedek. A taps nem az új akadémikusnak szól, hanem a meghajszolt írónak. S jólesik a taps, úgy érzem, egy pillanatig helyrebillenti az egyensúlyt e kiváló író körül, aki akaratán kívül nagyon divatos író lett s ugyanakkor – vagy talán éppen ezért – a legdivatosabb céltábla népi és nem népi, zsidó és antiszemita mesterlövészek számára.

Hajnalgig aztán a barátság hullámai ringatnak Tamási Áron puritán házában. Móricz Zsigmondról beszélünk, azzal a szinte szegénykező alázattal, amivel kisebb-nagyobb címét és rangját mentetgeti a fiatalabb író a cím és rang nélküli szabad Óriás előtt. Az ég lassan kivilágosodik, felmegyünk a tetőre elköszönni az utolsó csillagtól. Ugy-e holnap is visszajöttök mind egy szálig e ház fölé? Tamási a Szamos-híd közepéig kísér. Ott elköszön, a halk búcsúszavakba már beleszólnak a madarak.

(Magyar Csillag, 1942. augusztus 1.)

DARVAS JÓZSEF:
ERDÉLYI SZELLEM – KOLOZSVÁRI SZELLEM

Az első tapasztalatok, amelyeket a kolozsvári szellemi emberekkel való találkozásokon szereztem, bizony nem voltak valami vigasztalók. Lehet, hogy bennem is hiba volt, mert talán túlzottan magasra fokozott igényekkel jöttem ide s amivel talákoztam, azt minden pillanatban a magamban eleve kialakított képpel mértem össze s így természetesen pillanatonként értek a kiábrándulások. Ez bizonyosan hiba volt, de hát az ember, hacsak a lelke gyökeréig nem cinikus, mindig szeret magában valami eszményt délelgetni. Így voltam én eddig Erdély szellemi embereivel is, mert csak a szellemet ismertem, – az írásokat, a különböző megnyilatkozásokat s arra nemigen gondoltam, hogy az emberek nyilván itt is, mint mindenütt, sokfélék és emberi gyengeségeik, gyalróságai semmivel sem kevesebbek, mint bárhol. Budapest szellemi életében már megszoktam, hogy ott bármerre lép az ember, újra meg újra intrikákkal, gyanúsítgatásokkal, mérges marásokkal találkozok, még azok között is, akiket az avatatlan »külvilág« egy táborba soroz. Végeredményben ez is csak megszokás dolga s idővel úgy hozzá lehet edződni, mint a kivándorlónak a merőben más éghajlathoz. Am ide mégis azzal a reménykedéssel jöttem, hogy itt ebben a tekintetben is más szellemet találok: olyan tisztát és egészségeset, mint a hegyi levegő...

Annál nagyobb volt a meghökkenésem, mikor már az első tapogatózó lépések után arra jöttem rá, hogy innen bizony alig menekülök meg nagyobb baklövés nélkül, ha nem szerzek valami »idegenvezetőt«. Valami idegenvezetőt, kalauzt, aki nem a város rejtett szépségeire hívja fel figyelmet, hanem arról tájékoztat, hogy ha valakihez elmegyek, kiről nem szabad kérdezni, kit nem szabad megdicsérnem... Mikor egy-egy embertől vagy egy-egy társaságból eljöttem és kiértem a Mátyás király-térre – itt, Kolozsváron minden út ide vezet – mindig gyanakodva néztem meg a kiszögeezett útmutató táblát és rajta a felírást: Budapest 408 km. Mintha nem is Kolozsváron, de Budapesten lettem volna.

Én csak a mai helyzet néhány jellemző vonását láttam meg s nem tudom, hogy mi volt itt régen, tehát nem tudok összehasonlítást tenni. Vajon most olyan belső erők és indulatok keltek itt föl, amelyek a kisebbségi sors nyomása alatt a mélyben maradtak s várni kell, míg a felszabadult mérges gőzök elszállnak, tovatűnnek? Talán ezek a gőzök csak melléktermékei annak a nagy erjedésnek, ami természetesen vele jár az olyan hatalmas átalakulással, amin az egész erdélyi magyarság most keresztülmege? Ezekre a kérdésekre nem lehet ilyen rövid szemlélődés után választ adni, de én szeretném hinni, hogy így van. A szellem világában mindig voltak, mindig lesznek elvi ellentétek, harcok s ezekkel mindig vele járnak a kicsinyes egyéni marakodások is, de hogy ezeket fel lehet oldani a közös cél magasabb egységében, arra éppen ők, az erdélyiek mutattak példát, a vásárhelyi találkozóval. Vagy ehhez a kisebbségi sors közös terhe szükségese? Nem tudom elhinni, hogy így van. S különben is Németh Lászlóval együtt, aki a télen Kolozsváron tartott előadásában »kisebbségből kisebbségbe« hívta az erdélyi szellem embereit, én is csak azt tudom mondani, hogy az alkunélküli népi gondolat emberei nálunk is kisebbségben vannak: álljanak hát ide egységesen az erdélyi népi szellem szép hagyományaiival, tanulságaival. Ha csakugyan kovász szeretnének lenni, ne vegyék át, ami nálunk is rosszul van...

A kép azért, amit megrajzoltam, így meglehetősen egyoldalú és igazságtalan lenne, mert voltak itt olyan élményeim is, amelyek vigasztalást

adtak a szomorú tapasztalatokért. Az estét például, amit a »Hitel« folyóirat néhány vezető emberével töltöttem együtt, sokáig nem fogom elfelejteni. Vitatkoztunk és sok mindenben nem értettünk egyet, de a szavak, amiket Erdély sorsáról mondtak, ma is visszhangzanak bennem. Hibáztattam bennük, hogy arccal túlságosan s egyoldalúan csak az erdélyi dolgok felé fordulnak s szemléletük kissé parciális, ám el kellett ismernem, hogy számukra ez a föld itt az alap s nem nézhetnek messzebb, míg a megoldatlan feladatok dandárja áll itt előttük. Tőlük legalább nem hallottam személyi áskálódásokat, de hallottam terveket arról, hogy hogyan látják megoldhatónak a szörvány magyarság ügyét, a székelység gazdasági föl-emelését, a nemzetiségi kérdést. Nem helyeseltem mindenben az elgondolásukat. Am minden szavukból éreztem, hogy céljaik, szándékaik tiszták – és bennem még mindig van annyi »idealizmus«, hogy ezt keressem első-sorban. Folyóiratukból már idéztem előbbi cikkemben ezt a megállapítást: »Az erdélyi magyarság kisebbségi sorsban mindig nemzetpolitikát folytatott s ezért még ma sem tudja egészen beleélni magát a pártpolitikai gondolkodásba...« Majd a jövő dönti el, hogy nemzetpolitikai elgondolásaikkal hogyan tudnak elhajózni a napi politika zátonyai között...

(Kis Újság, 1941. október 3.)

MÁRAI SÁNDOR: ERDÉLYI EMLÉK

A kolozsvári napok legerősebb emléke maradt számomra az a másfélóra, melyet az Erdélyi Kör és a Hitel nevű folyóirat tagjainak és szerkesztőinek meghívására erdélyi és budapesti íróársaim társaságában eltölthettem. Először is: a régi kolozsvári ház bolthajtásos szobáiban olyan társaság gyűlt össze, amilyent Budapesten lasszóval is nehéz lenne összeterezni: »népiek« és »urbánusok« békés egyetértésben szemléltük egymást, s a találkozás valósága megint egyszer meggyőzött arról, milyen mester-séges az a távolság, melyet az irodalompolitikai és világnézeti harcok szakítanak az írók között. Kolozsvárott találkoztunk, s egyszerre megértettük, hogy vitaanyag lehet köztünk, de személyi ellentét nincsen: ugyanannak a sorsnak viselésére kötelez a közös feladat, a magyar irodalom művelése, a szellemi és társadalmi alapfogalmak tisztázása. A másik meglepetés: az erdélyiek válasza az anyaországbeli írók kérdéseire. A sorsközösség, melyet mindenki érez, aki ma Kolozsvárott a magyarság problémáiról vitatkozik, az erdélyiek szavában különös valóságérzéssel nyilatkozik meg. A székely, az erdélyi magyar, aki húsz esztendő telt el kisebbségi sorban, megtanulta a dolgokat igazi valóságukban látni. Elméleti kérdésekre mindig gyakorlati választ adnak. Programok helyett a legközvetlenebb valóságot hajlandók csak nézni és megvitatni: azt, hogy mit is lehet a ténylegesen rendelkezésükre álló eszközökkel társadalmi, gazdasági, irodalmi téren megvalósítani? Húsz nehéz esztendő kemény tanításának eredménye ez a szűkszavú és világos okfejtés, mellyel a mai Erdély fiai minden felmerülő kérdést megvizsgálják.

Ez a húszesztendő megérlelt az erdélyiek lelkében egyfajta kemény-és erős bírálati hajlamot, mely minden jelszót megvizsgál és megméri igazi tartalmára. Erdélyben jelszavaknak nincs talajuk. Oly sokat szenvedtek, oly néma megalázottságban éltek, annyi erővel, okossággal, csendes és szívós ellenállással kellett megmenteni magyar lényüket, nyelvüket, földi javaikat, irodalmukat, másféle életformájukat, hogy most, mikor életüknek e természetes föltételeit megint korlátozás nélkül birtokolják, nincs helye közöttük semmiféle jelszavas politikának: az erdélyi ember megismerte-

a valóságot, kitanulta a gyakorlat szabályait, s akárki akármit talál fel neki, pillantásán, szaván érezni, hogy minden jelszót rögtön megvizsgál a valóság választóvizében. Ez a magatartás, szemlélet, ez a kérlelhetetlen, csendes és szívós valóságérzék az a képesség, melyet nem árt eltanulni tőlük a Királyhágón innen is. A magyar szívében, szemléletében, igazi természetében mindig realista; az erdélyi kötelességszerűen az. Nagyon jól tudják, hogy megmaradni és megtartani mindig nehezebb, mint tervezni és szerezni. Nemcsak húsz éve tanulják ezt, hanem történelmük századain át. S még valamit megért, aki e hónapban odalenn jár: megérti, amit Kállay miniszterelnök mondott most Székelyföldön arról, hogy minden lehetséges eszközzel »fokozni kell hadseregünk ütőképességét«. A magyar nem imperialista, s egyetlen olyan falut nem akar a világtól, ami nem volt évezreden át az övé. A mi hódításvágyunk más területen sugárzik: a szellemi és alkotó munka örök földrészeit akarjuk meghódítani.

(*Pesti Hirlap*, 1942. június 17.)

ILLYÉS GYULA: NAPLÓJEGYZETEK

Tavaly karácsonykor jártam életemben először Kolozsváron. Igazából azért jöttem, mert diákkorom óta be nem vallott vonzódást érezek a városok iránt, amelyek végén a *t* ma is még – nem soká, hisz már én sem merem kimondani – helyragot jelent. Megszálltam egy kis tiszta-zöld szállodában, senki ismerőst nem kerestem fel. Ha volna valami rangom, úgy mondhatnám, három napig rangrejtve jártam a várost, félcipőben, térdig érő hóban. Egy életre ott tudtam volna maradni. Elbűvölt, hogy nincs benne villamos.

Pehelyhullásban, szánon hajtattam be most is az állomásról. A durva és sürgető csengőverés helyett finoman, szinte álombaillően csengett-bongott a hófehér város. Egy év óta azon szüzi tisztán és karácsonyfajajosan őrizte magát. Attól tartok, egész életemben Erdélyt már ilyen fehéren, hóbaöltözötten fogom látni. Mátyás vasszobrán gyönyörű hermelin palást lobog.

Egész éjszakai utazás után kora reggel érkeztem. Nem volt türelmem lefeküdni, az álomosság amúgy is egyre kiröppent a szememből. Épp csak megborotválkoztam, megmosdottam. Okos magyar kifejezés ez: nyakába veszi a várost. Elindultam hazulról. Testhezálló egy város, gondoltam. Úgy mozgottam benne, mint meghitt ruhadarabban; úgy szedtem magamra. Eleget szedhettem, mert nyílegyenesen Tamási lakására indulva, a második saroknál végérvényesen eltévedtem. Bedugtam nyakamat egy utcai trafik kis ablakán, tájékozódni akartam. Egy torzonborz, nagyszakállú, nagyhajú, hatalmas öregember ült benne s felvilágosítás után jó törkölyszagú hangon keresetlenül »drágá«-nak nevezett, mint valami idegen testbe varázsolt tündér. »Köszönöm, drága« volt már a számon a felelet, mert igyekszem mindenütt elsajátítani a bennszülöttek nyelvét, de még időben elrösteltem magam: nem leszek csempész. Hordta a szél a havat, őt lépésre sem lehetett látni. Báthory Zsigmond szánkós menete minden pillanatban elővágthatott volna a Monostori-úton, ha ugyan az volt a Monostori-út.

Alig láttam valamit belőle, de éreztem a várost. Nem tagadom, egy kicsit meseszerűnek éreztem. Megálltam egy sarkon, a hófűvás, akár egy hatalmas függöny, egy pillanatra félrecsapódott a székesegyházról. Ilyesmit utoljára Párisban és Kölnben láttam és... szóval magyar szemem

hozzászokott már, hogy ilyen, tüneménynek is jó templomot, csak ott lássak, ahol fülem ízeltőnek sem kap magyar szót. Legalább ezer kilométerrel nyugatabbra éreztem magam hazámtól. A sarkon túl az utcán fát vágtak, a kerékfűrészt visítva ette a hasábokat, egy legény egyenletes gyorsasággal súlykolta szét a tuskókat. Ez már egy darab Andersen volt nekem, a messzirőljöttek ott a hóban. Aztán két tehén tűnt fel s tűnt el azonosmód a hóban. Közben közel és messze állandóan szóltak a csengők, állandóan és varázslatosan; nem lepődöm meg, ha a hóesésben feletem valóban elszáll végre az angyal, akit gyermekkoromban annyit lestem, kezében az üde-zöld fenyőbokorral.

Városban éreztem magam s próbáltam megtalálni ennek a titkát. Pesten csak rettentő háztömeget érzek magam körül, kövel és malterrel mérföldhosszat meg-megsértett természetet. Itt könnyűséget, nyugalmat és rendet éreztem. Mert tere van a városnak? Azt hiszem, azért, mert tere van és rajta egy pontosan odaillő székesegyház. A történelem ilyen-mivel rajzszöveg le Európa térképére egy-egy tervet, szándékot, feladatot; egy várost. Nem biztonság, nem otthon, nem város az, aminek legalább fele nem szemmel látható múlt. Amerikában nincsenek városok, gondolom, mikor Tamási keresésében harmadszor is a főtérre lukadok ki. Ilyen a jó központ, vonz, gondolom s harag nélkül folytatom a felfedező utat. A városok úgy keletkeztek, magyarázza Ortéga, hogy az emberek féket vetettek az alakatlan úrnak s újra teremtették. A természet végtelen, kaotikus teréből embernek való teret vágtak ki, szinte megszelídítették. Ez van annyi, mint egy műalkotás: egy jó szobor vagy jó dráma; ember kell hozzá, sőt emberek. Pestet annak idején egy raj újjazdag gyúrta föl, a maga lelkületére. Kolozsváron igazából öt-hat évszázad férfainak lelkét érzem; tiszteletreméltónak és méltóságosnak érzem őket szerénységükben is, csak azért, mert multjuk van; hadd mondjam is úgy, hogy Kolozsvárot.

*

Kolozsvárnak van szelleme, az első órában elárasztja és megpezdíti a fejet. Van szelleme Debrecennek, Kassának is. Milyen üdítő s nyugtató van Marosvásárhelynek! Pécsé most alakul. Szegedé egy kicsit zavaros: Klebelsberg nehezen vegyül a halászlével, a neobarokk Tömörkényvel s Rózsa Sándorral. Akkor inkább Makó s Hódmezővásárhely áraszt valami tiszta illatot, ha szerényet is. Pozsony egy rázkódással meg fogja találni a maga sajátos szellemét. A mult persze sokat számít, a kövek hangosan beszélnek, ha hitet kell vallani. Székesfehérvárnak még csak helye van a szellemre, de az aztán kitűnő. Szekszárdnak mindene lehetett volna s semmije sincs, elszalasztotta a pillanatot, amit a történelem Babits-csal kínált neki; Esztergom óriási szagos mise, többet mutat, mint sugall. Nagyvárad sajnos olyan volt, mint az aesopusi béka: felfutta s elpukkasztotta magát. Kaposvár, Szombathely, Sopron, Veszprém, Érsekújvár, Győr... mint ágon a még zöld gyümölcs, úgy ülnek s érnek seregestől városaink: a most következő század dönti el, iz s szellem költözik-e beléjük, kikerekednek-e vagy féregfurban földre hullnak-e. Sok függ kertészkedésünktől. Milyen zamatos keresztződést ígér Szabadka, Ungvár, Brassó, Segesvár. Ígér azért Pest is, némi nyesés után.

Legyünk tárgyilagosaok: a város főütőerei kísértetiesen rondák, a pokolba vezető tornác lehet olyan, mint a büszkeség, a Rákóczi-út; az Andrassy-útról már a bennszülöttek is tudják, hogy izsonyatos gipszpanoptikum, a körutakon egy negyedórai gyaloglás után a szaharai sívárság lelkiállapotába érkezik az ember. Szép helyet még nem tettek nagyobb buzgalommal tönkre. A tündéri halmok ott a méltóságos nyugati folyam és a keleti pusztta találkozásánál egy ideig készségesen ba-

rátokoztak az emberi akarattal: a kétféle táj egyforma bizalommal kínálta város alá magát. Aztán egyszerre, mintha egy iszonyú istenség végighányta volna őket; a pénz, a haszon istensége adta ki rájuk, ami a gyomrában volt. A régi városból már csak roncsok látszanak ki. A folyam s a halomsor sokáig ellenállt a sértésnek. Dacolnak ma is. De milyen város az, amelyben az a szép, ami nem emberi mű? Milyen város az, amely annál szebb, minél messzebről látszik; annál szebb, minél kevésbé látszik, vagyis este és éjjel, sokat sejtető lámpáival? Megértjük, hogy aki teheti, rémülten menekül ki innen a pannon hegyek és bokrok közé, amelyek szerencsére lépésnyire megközelítették a reménytelen hangyabolyt.

*

A híres erdélyi furfangról és életrevalóságról kérdezősködnék Cs. Szabótól: éppen a temetőben járunk: a környezet nekem ilyen gondolatokat sugall. Az egyik kriptá bejáratán szabályszerű ügyvédi táblát látok, szokásos zománcosat; látszik, hogy a városi lakás kapujáról szerelték át ide. Így hát nem kérdezősködöm. Aztán nézzük Bölöni Farkas síremlékét, csak a karsú, magas oszlopot, mert a tetején lévő mellszobor benyúlik a fák lombjai közé, a levelekkel becézteti magát; tán ez a legszebb síremlék, amit eddig láttam. Aztán már lefelé menet egy kis tünődés az igazi, a hamisítatlan balkániasságon, azon, ahogy a város átmeneti urai a főútvonalakon eltávolították a régi százasztendős sírokat és a maguk hangos síremlékeit rakták oda. Megindító, mint minden félresikerült, ízléstelenségbe csúszott naiv erőfeszítés. Mennyire megmutatja az embert. Szegény Laforgue tollára való parvenu halottak. Majdnem könnyet ejtek értük: ott sincs pihenés?

*

A Farkas-utcából kiindulva már harmadszor járjuk be Cs. Szabóval, Máraival, Keresztúryval a várost. Igen, meg van ez érve, mint egy szép tajtékpipa.

(Erdélyi Helikon, 1942. augusztus 1.)